

מרד האותיות : "נבואתו" של מרטין בובר על שקיעת ה"אנחנו"

מאת: יגאל פנחס אלעזרי

כחלק ממלאכת התרגום והביאור של הספר "אגדת הבעל שם" למרטין בובר, שעליה אני שוקד בחודשים אלה (אם תשאלו אותי למה? תשובה ממש הגיונית לא תהייה לי), נתקלתי בדבר שחשבתי שאולי יעניין גם אתכם, שכן הוא מחבר באופן עמוק את ההגות הדיאלוגית למציאות הבוברית של ימינו.

התובנה הזו מתחילה כבר בשלב העריכה של הספר. הוא משובץ במעבר בין המעגל השני "אני" אל תחילת המעגל השלישי "זולת". זהו אחד הסיפורים המרכזיים ולו העניק בובר במהדורה הגרמנית המוקדמת (1908) את השם "היריב" (*Der Widersacher*). אולם, כעבור שנים, במהדורה המאוחרת והבוגרת יותר (1955), הוא בחר לשנות את השם ל"ההמרה" (*The Conversion*).

שינוי הכותרת הזה אינו סמנטי; הוא מקפל בתוכו את המהפך הפילוסופי העמוק שעשה בובר. השם "היריב" מעמיד במרכז מאבק דואליסטי וכוחני מול מתנגד שיש להכניעו (יחס של "אני-לז"). לעומת זאת, השם "ההמרה" מסיט את המוקד לטרנספורמציה הפנימית. המטרה אינה לנצח את האחר, אלא לרפא אדם הכלוא בבידודו, ולהמיר את הניכור שלו בזיקה (יחס של "אני-אתה").

כאשר צוללים לתוך הסיפור עצמו, מגלים שבובר לא רק מתאר מסע רוחני של יחיד, אלא חוזה בדייקנות מצמררת את קריסת הקהילה ואת שקיעת ה"אנחנו".

אנו חיים היום בעידן של שבר. נדמה כי מעולם לא דיברנו כל כך הרבה, ומעולם לא הקשבנו כל כך מעט. המרחב הציבורי, הרשתות החברתיות, ואפילו שיחות החולין שלנו, הפכו לזירות קרב. כל קבוצה מתבצרת בזוהמה, כל מגזר זועק את עלבונו, והסיפור המשותף – אותו אתוס שחיבר אותנו יחד – הולך ומתפורר לעשרות נרטיבים מתנגשים. קל לחשוב שזהו משבר מודרני, תוצר של עידן המסכים ואלגוריתמים של זעם. אך קריאה מעמיקה בסיפור "ההמרה" של בובר מגלה כי שורש המשבר תואר כבר לפני עשרות שנים, תחת המעטה של מעשייה חסידית.

בסיפור, מתואר הרבי משאריגראד, איש הלכה קפדן ומתנגד חריף לחסידות, המסתגר בחדרו בניסיון ללמוד מתוך ספרו. אלא שאז מתרחש לעיניו פלא מחריד – הטקסט קורס אל תוך עצמו:

"במקום לעמוד שם בצייתנות במבנה העדין שלה... הן [האותיות] התנוודו בריקוד מטורף וזרקו את איבריהן באוויר... כעת כשהרבי ביקש להתחיל לקרוא, פרצה אליו מתוך הספר ערבוביה של מאה קולות קטנים. אלו היו המילים שנאבקו זו בזו. לא היו שם שני מחנות של לוחמים, אלא כל מילה התנגדה לכל האחרות, וכל אחת טענה שהיא מוקפת בשקרנים ובצבועים, שמטרתם פשוט לגזול ממנה את זכויותיה הטבעיות ושהם מתנהגים כך מתוך קנאה זדונית מכיוון שאין להם משמעות או נשמה משלהם. כשהרבי השקית גם את הקטטה הזו, המשפטים קמו והכריזו כי אינם מוכנים עוד לשרת מטרה לא ידועה שריחפה מעל כולם, אלא בכוונתם לחיות מעתה מתוך ולמען עצמם."

כאשר קוראים את הפסקה הזו כיום, קשה שלא להצטמרר. בובר משרטט כאן, שלב אחר שלב, את האנטומיה של קריסת החברה, מקהילה מאוחדת ל"פוליטיקת זהויות" אלימה:

השלב הראשון: אובדן המבנה (מרד האותיות).

האותיות מתחילות "להתנווד בריקוד מטורף". האות הבודדת – האטום של החברה, האדם היחיד – מאבדת את היכולת להיות חלק ממבנה עדין. השייכות הבסיסית מתפוררת לכדי כאוס אנרכיסטי שבו כל אחד זורק את איבריו באוויר ללא סדר וללא הקשבה.

השלב השני: פוליטיקת הקורבנות (מלחמת המילים).

זהו אולי התיאור המדויק ביותר של השיח הישראלי הנוכחי. המילים – המייצגות את הקבוצות, השבטים והמגזרים – מפסיקות להצטרף זו לזו כדי לייצר משמעות. תחת זאת, הן מתחילות להיאבק. שימו לב לטרמינולוגיה של המילים המורדות: כל אחת טוענת שהיא "מוקפת בשקרנים ובצבועים", כל אחת בטוחה שמנסים "לגזול ממנה את זכויותיה הטבעיות".

זוהי מהות הניכור: במקום לראות בזולת שותף ("אתה"), כל קבוצה רואה בו אובייקט מאיים ("לז"). השיח הופך לתחרות של קורבנות, שבה כל "מילה" מסתגרת בצדקתה המוחלטת ומשוכנעת שלכל שאר המילים "אין משמעות או נשמה משלהן".

השלב השלישי: אובדן החזון (נטישת המשפטים).

השבר הסופי מתרחש כשהמשפטים עצמם מסרבים "לשרת מטרה לא ידועה שריחפה מעל כולם". משפט קיים רק מכוח העובדה שהוא משרת רעיון הגדול ממנו. חברה קיימת רק מכוח ייעוד משותף, חזון לאומי או מוסרי שמרחף מעל שבטיה. אך כאשר המשפטים מכריזים ש"בכוונתם לחיות מעתה מתוך ולמען עצמם" – הסיפור מת. זוהי החברה המגזרית המושלמת, שבה שום קבוצה אינה מוכנה להקריב מעצמה למען טובת הכלל, אלא דואגת רק לאינטרס הצר שלה.

כיצד מסתיים הסיפור של בובר וכיצד נוצרת אותה "המרה"? הרבי המסתגר, שכלא את ה"אני" שלו בתוך ארבעה קירות, מגלה שאינו יכול לקרוא עוד. תפיסת העולם האליטיסטית והמבודדת שלו קרסה. הוא נאלץ לצאת מחדרו וללכת אל יריבו, הבעל שם טוב.

מבידוד ה"אני" אל הבית המואר כיצד מתרחשת ה"המרה"? מה עושה הרבי שסיפורו ויישיותו התפרקו לנגד עיניו? מוקדם יותר באותו סיפור, כאשר הבעל שם טוב רק הגיע לעיירתו של אותו הרבי, הוא עמד בכיכר השוק ודיבר עם פועלים, עקרות בית ואנשים פשוטים. הוא לא אמר דברי תורה גבוהים, אלא סיפר להם סיפור שבו "לכל אחד היה סיפור קטן וחשוב מכל משלו", אך כולם יחד השתלבו ל"סיפור אחד גדול". רבי יעקב, איש ההלכה האליטיסט, בז לסצנה הזו, דחה את ה"אנחנו" הפשוט הזה, והסתגר בחדרו כדי להתייחד עם שכלו וספריו.

אך כעת, כשהטקסט קרס ופוליטיקת המילים החריבה את משמעות הלימוד, מבין הרבי משאריגראד שאינו יכול להמשיך לחיות בתוך כלא ה"אני". כפיית שקט על הספר (על ידי הכאה עליו) לא הועילה. חברה שהתפרקה למילים הנאבקות זו בזו, אינה ניתנת לאיחוי בכוח.

שבור ומרוקן מיוהרתו, יוצא הרבי מחדרו החשוך אל הלילה. הוא פוסע אל קצה העיירה, לעבר בית מבודד שממנו בוקע אור של נרות רבים. זהו הבית שבו שוהה הבעל שם טוב. שם, בתוך האור, ללא מילים מיותרות וללא ויכוחים אידיאולוגיים, מתרחש המפגש.

התשובה למרד האותיות ולקריסת החברה אינה טמונה בניצחון בוויכוח, אלא ביכולת לצאת החוצה, לעזוב את "פוליטיקת הזהויות" וההסתגרות האינטלקטואלית, וללכת אל האור שבו נמצא הזולת. רק מפגש כן ופתוח של "אני" מול "אתה" – כפי שחווה הרבי מול הבעש"ט באותו בית מואר – מסוגל לאחות מחדש את האותיות השבורות, ולהחזיר אותנו להיות "סיפור אחד גדול".

התשובה למרד האותיות ופוליטיקת הזהויות אינה כפייה של שקט (הרבי מנסה להכות על הספר כדי להשתיק את המילים, אך לשווא). התשובה היא חידוש הדיאלוג והיציאה אל המרחב המשותף. כדי להפוך שוב למשפט אחד, עלינו לעבור "המרה": לצאת מהחדרים האטומים של הצדקנות השבטית שלנו, לרדת אל כיכר העיר, ולהסכים להקשיב לסיפורו של האחר – לא כהפרעה לסיפור שלי, אלא כחלק הכרחי מה"אנחנו" הגדול.

רק חזרה אל הזיקה, אל היכולת לומר "אתה" למי ששונה ממני, תוכל לאחות את האותיות השבורות ולהשיב את החיים לסיפור המשותף שלנו.